

Complexnummer: 527062

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 56
E info@cultureelerfgoed.nl

Complexnaam

ENKA-complex

Aantal complexonderdelen

8

Monumentnummers van complexonderdelen

527063, 527064, 527065, 527066, 527067, 527068, 527069, 527070

Woonplaats

Ede

Gemeente

Ede

Provincie

Gelderland

Locatie van het hoofdobject

Aan de Oostzijde van het Kleine schoorsteenplein, Ede

Complexomschrijving

Complexomschrijving

Inleiding

Ten zuiden van de spoorlijn Arnhem-Utrecht gelegen KUNSTZIJDEFABRIEK, opgericht als de "N.V. Nederlandsche Kunstzijdefabriek", in de volksmond kortweg "Enka" genoemd. De geschiedenis van de Nederlandse kunstzijdeproductie kreeg een formeel begin op 8 mei 1911, toen op initiatief van scheikundeleraar dr. J.C. Hartogs in Arnhem de eerste kunstzijdefabriek werd opgericht. Hij introduceerde een nieuw procédé, waarbij uit de chemische reactie tussen gezwavelde cellulose en loog een viscostroop ontstond, die verhardde wanneer ze door een zuurbad werd geleid en een draad gesponnen kon worden met vergelijkbare eigenschappen als zijde. De kunstzijde bleek een gewild product met veel toepassingsmogelijkheden, waardoor elders alras nieuwe fabrieken werden gebouwd, zoals te Breda en Nijmegen. De Enka-Arnhem besloot uit concurrentieoverwegingen een vier keer zo grote fabriek in Ede te gaan bouwen, waar ruime hoeveelheden zacht water, een gunstig plaatselijk loonpeil en een goed bereikbare locatie aan de spoorlijn Utrecht-Arnhem op goedkope grond (vml. Schraaljammerheide) voorhanden waren.

In 1919 liet dr. Hartogs de genieofficier Van den Bosch een eerste fabriek bouwen, destijds voor 2000 werknemers. Na diverse grote uitbreidingen, voornamelijk in 1925 en 1928, steeg het bebouwde oppervlak tot ruim 85.000 m² en groeide het aantal werknemers gestaag naar maar liefst 5.200 personen, waarmee de fabriek werd beschouwd als de grootste van Nederland. In enkele bouwfases was een grootschalig complex neergezet dat gekenmerkt werd door een zeer planmatige opzet en efficiënte indeling. In januari 1922

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

startte de productie in Ede. De werkzaamheden bestonden uit een nat, chemisch proces en een aantal droge nabewerkingen zoals twijnen, conen en krimpen van de draden, waarna het product op spoelen, scheerbomen of cones naar de klant kon. Om minder afhankelijk te worden van de conjunctuurgevoelige textielbranche streefde men na de oorlog naar productdifferentiatie, getuige de productie van bijvoorbeeld viscosesponzen. Door fusies ging Enka op in de Algemene Kunstzijde Unie (AKU), en later AKZO en AKZO-NOBEL. O.a. wegens de toenemende concurrentie uit de lage-lonenlanden en de opkomst van goedkopere alternatieven voor viscose, moesten vele kunstzijdefabrieken hun deuren sluiten. De Enka staakte haar productie op 30 september 2002. Gedurende de 80 actieve jaren werden in Ede verschillende, later gepatenteerde uitvindingen gedaan (o.a. spinpomp), die van groot belang bleken voor de productie en verdere ontwikkeling van viscoseproducten. Door alle bedrijfssluitingen was Ede lange tijd de enige Nederlandse fabriek die nog viscosegaren maakte voor de textielindustrie. Thans is van de grote Nederlandse kunstzijdefabrieken alleen in Ede veel oorspronkelijke bebouwing bewaard gebleven.

Het bedrijf had vooral behoefte aan vrouwen en meisjes, die de voorkeur genoten voor het vele fijne werk. Zij konden niet ter plaatse worden geworven en moesten van ver weg worden aangevoerd. Er werd daarom een bedrijfsautobusdienst opgericht, de "N.V. tot de exploitatie van autobussen" (E.V.A.), die met in totaal 39 bussen en dagelijkse pendeldiensten op 120 bestemmingen uitgroeide tot de grootste busmaatschappij van Nederland. Omstreeks 1925 werden daarvoor garagefaciliteiten ten westen van de fabriek gebouwd, later uitgebreid met carrosserieafdeling, spuitrij, onderhoudswerkplaats en magazijn. Gelijktijdig kwamen er eind jaren twintig dagelijks ook nog 2000 meisjes naar Ede met speciale treinen uit Arnhem, Nijmegen, Utrecht en Amersfoort. Geschoolde, meest mannelijke werknemers werden in Ede gehuisvest. Gezinnen, bij voorkeur met veel dochters, werd huisvesting aangeboden. Enige tijd werden er in de omgeving diverse pensions speciaal voor meisjes ingericht. Voor de huisvesting van de vele nieuwkomers richtte de gemeente in 1919 de woningbouwvereniging "Vooruit" op, initiatiefnemer van het bekende, in de nabijheid gerealiseerde gelijknamige tuindorp, dat oorspronkelijk 300 woningen telde voor Enka-werknemers en hun gezinnen. Van meet af aan probeerde de Enka een sociaal vangnet te bieden, met redelijke beloningen en veel secundaire voorwaarden, zoals uitvoerige ondersteuning van het verenigingsleven, aandacht voor scholing en een eigen medische dienst. Ongevallen met dodelijke afloop in 1925 leidden het begin van de vrijwillige reddingsbrigade in, onder leiding van Dokter Heimans, een pionier in de bedrijfsartsenij. Hij werd een centrale figuur in het bedrijf en leverde een belangrijke bijdrage aan de verbetering van de arbeidsomstandigheden. De ENKA had reeds lang voor het tot stand komen van de Ziektewet in 1930 een eigen ziekengeldvoorziening. Ook het begrip pensioen bestond in een wat patriarchale vorm al sinds 1917 en kreeg in 1929 een definitieve vorm door oprichting van het Enka Pensioenfonds. Er waren fabriekscommissies om de wensen, ideeën en klachten van de medewerkers door te geven. Voor de medewerkers ontstond een grote reeks van Enka-verenigingen, waaronder een mandolineclub, toneelvereniging, inkoopvereniging, biljartclub, wielclub, kaatsclub, turnvereniging, speeltuinvereniging en het bekende Enka Mannenkoor. Al deze verenigingen zagen tussen 1925 en 1927 het licht en het bedrijf verleende in ruime mate faciliteiten. De verenigingen kregen het inmiddels overbodige pension de Reehorst als verenigingsgebouw toegewezen, later verbouwd tot veelzijdig recreatiecentrum. In 1955 werd voetbalvereniging de Rayontrappers opgericht, later herdoopt tot Blauw-Geel, de kleuren van de A.K.U.. Ook stichtte de Enka bijzondere lagere scholen en een middelbare school en werd het Enka-bad gebouwd, gevuld met warm water uit de fabriek.

De vroegste bebouwing van het fabrieksterrein bestond uit een carré van vier gesloten en naar binnen gekeerde vleugels rondom een open binnenplaats. Op de hoeken vier forse torens, de toegangspoort oorspronkelijk in het midden van de westgevel. De uitbreidingen omvatten o.a. een groot bouwblok ten westen van dit carré, samengesteld uit drie eveneens gesloten vleugels rondom een tweede binnenplaats. Door deze uitbreiding kwam de centrale toegang, in de vorm van een groot poortgebouw, aan de noordzijde bij het spoor te liggen, waar de fabriek zich door de torens en strak gelede gevelwanden als een moderne industriële vesting presenteerde. In 1928 werd het uit 1922 stammende en binnen het carré gelegen ketelhuis uitgebreid, waardoor de basis van de beeldbepalende

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

schoorsteen ingebouwd raakte. In 1928 en 1941 werden in totaal drie transformatorhuisjes gebouwd waarvan de oudste drie schoorstenen heeft. Ten westen van het fabrieksterrein, aan de toegangsweg, verschenen in 1925 vier dubbele portierswoningen. Deze woningen sloten de garages in, die in 1925 waren gebouwd als onderkomen voor de bedrijfsbusonderneming.

Omschrijving

Het beschermde deel van de KUNSTZIJDEFABRIEK op het circa 40 hectare grote fabrieksterrein bestaat uit acht onderdelen: 1. Een op de binnenplaats van het oude fabriekscarré gelegen FABRIEKSSCHOORSTEEN uit 1922, aangeduid onder nummer 1 op bijbehorende kaart; 2. Een grote L-vormige westvleugel van de KUNSTZIJDEFABRIEK, die in 1928 in één bouwfase werd gerealiseerd. Van het oude fabriekscarré werd de noordwestelijke hoektoren uit 1919-1922 opgenomen als onderdeel van het nieuwe poortgebouw. De westvleugel omsloot een groot, rechthoekig en groen binnenplantsoen, waarmee werd voortgeborduurd op de ruimtelijke karakteristiek van het oude fabriekscarré, waar ook een binnenplaats aanwezig was. Aangeduid onder nummer 2 op bijbehorende kaart; 3. Een aan de zuidzijde van het oude fabriekscarré gelegen FABRIEKSSCHOORSTEEN, opgetrokken in 1927, aangeduid onder nummer 3 op bijbehorende kaart; 4. Een ten zuiden van de westvleugel gelegen bitterzoutmagazijn (MAGAZIJN) uit 1926, aangeduid onder nummer 4 op bijbehorende kaart, met aftakking spoortrace; 5. Een vóór de westvleugel aan het spoor gelegen GEDENKTEKEN uit 1938, in de vorm van een ZITBANK, aangeduid onder nummer 5 op bijbehorende kaart; 6. Een eveneens vóór de westvleugel aan het spoor gelegen GEDENKTEKEN uit 1947, in de vorm van een FONTEIN met waterbak en omringende aanleg, aangeduid onder nummer 6 op bijbehorende kaart; 7. Een op het binnenplantsoen van de westvleugel gesitueerd gebouw van de geneeskundige dienst (EERSTE-HULPPOST) uit 1948. Aan de oostgevel is een GEDENKTEKEN bevestigd ter nagedachtenis aan in de oorlog omgekomen medewerkers, aangeduid onder nummer 7 op bijbehorende kaart; 8. Een voormalig was-, kleed- en schaftlokaal (WASINRICHTING, KLEEDGELEGENHEID, KANTINE), uit 1951. Het gebouw is gelegen op de binnenplaats van het oude fabriekscarré en via loopbruggen verbonden met de voormalige productiegebouwen en is aangeduid onder nummer 8 op bijbehorende kaart.

Van groot belang op het fabrieksterrein waren alle aan- en afvoerlijnen voor het transport van brandstoffen, grondstoffen en eindproducten. Daartoe dienden verscheidene fabrieksstraten, later belegd met Stelcon-platen, die de vestingachtige opstallen met elkaar verbonden en de open binnenplaatsen doorsneden. Verder waren vanaf het nabijgelegen stationsemplacement diverse spoorlijnen afgetakt opdat goederenwagons tot in het hart van de aanleg konden doordringen. Omdat het bij latere uit- of inbreidingen belangrijk was deze infrastructurele lijnen open te houden werden ze vaak in de vorm van straat- of spooroverbouwingen gerealiseerd. Daarnaast bepaalden verscheidene, tussen gebouwen opgezette transportsystemen en buizenstelsels (luchtafzuiging e.d.) voor een groot deel het karakter van de openbare ruimte op het fabrieksterrein.

Waardering

De voormalige "ENKA" KUNSTZIJDEFABRIEK is van algemeen belang. Het complex heeft cultuurhistorische waarden:

- als vroege exponent van de tweede industriële revolutie, gekenmerkt door een overgang naar chemisch bereide grondstoffen, een verwetenschappelijking van de productieprocessen, een rationalisatie van de arbeidsorganisatie en aandacht voor zaken als veiligheid, gezondheid en hygiëne. Dit kwam tot uitdrukking in de grote omvang, planmatige opzet, bouwwijze, architectuur en inrichting van de diverse fabrieksgebouwen, die tezamen een nieuwe fase in de Nederlandse economische ontwikkeling markeren, waarvan maar weinig andere voorbeelden bewaard zijn gebleven;

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

- als prominente vertegenwoordiger van de Nederlandse kunstzijde-industrie, die internationaal een belangrijke rol speelde en voor de nationale economie van groot belang was;

- vanwege het pionierskarakter van het bedrijf in economisch, maar ook sociaal, medisch en cultureel opzicht, waarbij ten behoeve van het welbevinden van bedrijf en personeel steeds meer voorzieningen werden getroffen op en buiten het fabrieksterrein.

Het complex heeft architectuur- en bouwhistorische waarden:

- vanwege de in de diverse onderdelen toegepaste, en indertijd vaak vernieuwende, bouwtechnische constructies, architectonische concepten, gehanteerde stijlvormen en bijzondere materialen;

- vanwege het belang van de gebouwen voor het oeuvre van met name de architecten J.M. van den Bosch en D. Masselink, beide verbonden aan de bouwafdeling van de Enka.

Het complex heeft stedenbouwkundige en ensemblewaarden:

- vanwege de weloverwogen situering aan een goed bereikbare locatie bij de spoorlijn Arnhem-Utrecht op een indertijd nauwelijks ontgonnen heideveld. In stedenbouwkundig opzicht vormt het grootschalige, als een representatieve industriële vesting aangelegde fabriekscomplex een pendant van de al eerder gebouwde, eveneens grootschalige kazernementen aan de overzijde van het spoor;

- vanwege de functionele samenhang met en de betekenis voor de sociaal-economische (o.a. toeleveranciers, middenstand, aandacht voor veiligheid, gezondheid personeel), ruimtelijke (o.a. bouw Enkadorp, scholen, etc.) en culturele (o.a. verenigingsleven, Enkabad, Reehorst) ontwikkelingen in de gemeente.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Monumentnummer*: 527063

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	19 juli 2004
Kadaster deel/nr	82950/132

Woonplaats*	Gemeente*	Provincie*
Ede	Ede	Gelderland

Locatiennaam	Locatieomschrijving
Aan de Oostzijde van het Kleine schoorsteenplein, Ede	

Kadastrale gemeente*	Sectie*	Kadastraal object*	Appartement aanduiding	Grondperceel
Ede	C			5370

Omschrijving**

Omschrijving onderdeel 1: SCHOORSTEEN bij ketelhuis.

Inleiding

Op de binnenplaats van het oude fabriekscarré gelegen FABRIEKSSCHOORSTEEN, gebouwd in 1922 als een vrijstaande, oorspronkelijk 75 meter hoge schoorsteen en opgetrokken in ambachtelijk-traditionele bouwtrant. Eén van de twee fabrieksschoorstenen op het terrein, onder de werknemers aangeduid als "de dunne" (aangeduid onder nummer 1 op bijbehorende kaart). De schoorsteen stond oorspronkelijk via een rookkanaal aan de westzijde in verbinding met het ketelhuis. Door een uitbreiding hiervan in 1928 is de basis ingebouwd geraakt en tot op een hoogte van circa 12 meter aan het zicht onttrokken. Deze basis, die volgens het oorspronkelijke ontwerp bestond uit een zich verjongende plint met daarboven een geprofileerde lijst met rondlopend muizentandfries, kreeg een extra buitenmantel in donkerbruine baksteen. De pijp is ten tijde van de aanwijzing afgetopt en ontdaan van de originele kop met afdekmuts. Het ketelhuis zelf valt niet onder de bescherming. Op 10 mei 1940 zou de schoorsteen neergehaald moeten worden, omdat hij het Duitse leger een te duidelijk baken zou bieden. Wegens de snelle Duitse inval op deze eerste oorlogsdag werden alle soldaten weggeroepen en kon het werk niet voltooid worden. Vanaf de Grebbeberg probeerde de Nederlandse verdediging later nog een artilleriebeschieting, maar de granaten troffen geen doel.

Omschrijving

De schoorsteen is thans circa 50 meter hoog en bestaat uit een sobere, in felrode radiaalstenen opgemetselde ronde schacht met lichte valling. De buitenwerkse doorsnede van de originele plint bedraagt 6,25 meter. Om de schacht zijn 48 ijzeren trekbanden aangebracht. Aan de oostzijde bevindt zich in de plint nog de originele gietijzeren inspectiedeur.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Waardering

De FABRIEKSSCHOORSTEEN bij het ketelhuis is van algemeen belang:

- het object heeft cultuurhistorische waarden als bijzondere uitdrukking van het industrialisatieproces in vooral de Nederlandse kunstzijde-industrie en als karakteristiek voorbeeld voor de typologische ontwikkeling van fabrieksschoorstenen van de tweede industriële revolutie;
- het object heeft bouwhistorische waarde wegens de alleen in de schoorsteenbouw tijdelijk toegepaste trapeziumvormige radiaalstenen;
- het object heeft stedenbouwkundige en ensemblewaarden als functioneel onderdeel van de oorspronkelijke centrale energievoorziening en de hiermee verband houdende weloverwogen situering op de binnenplaats van het fabriekscarré. Het schoorsteensilhouet is daarnaast van bijzondere betekenis voor het aanzien van dit industrieel ensemble aan de spoorlijn Arnhem-Utrecht;
- aangezien het overgrote deel van de bakstenen fabrieksschoorstenen reeds verloren is gegaan, is er ook sprake van een zeldzaamheidswaarde, mede gelet op de toepassing van de reeds eerder gememoreerde radiaalsteen.

Hoofdcategorie

Boerderijen, molens en bedrijven

Subcategorie

Industrie

Functie

Fabrieksschoorsteen

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Monumentnummer*: 527064

Status rijksmonument
Inschrijving register* 19 juli 2004
Kadaster deel/nr 82950/148

Woonplaats*		Gemeente*		Provincie*			
Ede		Ede		Gelderland			
Straat*	Nr*	House letter*	Toev.*	Postcode*	Woonplaats*	Situering	Locatie
Akulaan	10 A	A		6717 XN	Ede		
Akulaan	2			6717 XN	Ede		
Sterkerij	38 T	T		6717 XR	Ede		
Sterkerij	38			6717 XR	Ede		
Sterkerij	40			6717 XR	Ede		
Sterkerij	42			6717 XR	Ede		
Sterkerij	44			6717 XR	Ede		
Sterkerij	46			6717 XR	Ede		
Sterkerij	48			6717 XR	Ede		
Sterkerij	50			6717 XR	Ede		
Sterkerij	52			6717 XR	Ede		
Sterkerij	54			6717 XR	Ede		
Sterkerij	56			6717 XR	Ede		
Sterkerij	58			6717 XR	Ede		
Sterkerij	38 A	A		6717 XR	Ede		
Sterkerij	143 A	A		6717 XR	Ede		
Sterkerij	143			6717 XR	Ede		
Sterkerij	145			6717 XR	Ede		
Sterkerij	147			6717 XR	Ede		
Sterkerij	149			6717 XR	Ede		
Sterkerij	151			6717 XR	Ede		
Sterkerij	153			6717 XR	Ede		
Sterkerij	155			6717 XR	Ede		
Sterkerij	157			6717 XR	Ede		
Sterkerij	159			6717 XR	Ede		

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

<i>Straat*</i>	<i>Nr*</i>	<i>House letter*</i>	<i>Toev.*</i>	<i>Postcode*</i>	<i>Woonplaats*</i>	<i>Situering</i>	<i>Locatie</i>
Sterkerij	161			6717 XR	Ede		
Sterkerij	163			6717 XR	Ede		
Sterkerij	165			6717 XR	Ede		
Sterkerij	167			6717 XR	Ede		
Sterkerij	169			6717 XR	Ede		
Sterkerij	171			6717 XR	Ede		
Sterkerij	173			6717 XR	Ede		
Sterkerij	175			6717 XR	Ede		
Sterkerij	177			6717 XR	Ede		
Sterkerij	179			6717 XR	Ede		
Sterkerij	181			6717 XR	Ede		
Sterkerij	183			6717 XR	Ede		

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kadastraal object*</i>	<i>Appartement aanduiding</i>	<i>Grondperceel</i>
Ede	C			5386
Ede	C			5387
Ede	C			5388
Ede	C			5389
Ede	C			6087
Ede	C			4135
Ede	C			4139

*Omschrijving***

Omschrijving onderdeel 2: WESTVLEUGEL met POORTGEBOUW.

Inleiding

De grote L-vormige westvleugel van de KUNSTZIJDEFABRIEK (aangeduid onder nummer 2 op bijbehorende kaart) is in 1928 in één bouwfase gerealiseerd naar ontwerp van de voormalige genieofficier jhr. J.M. van den Bosch, werkzaam op de Centrale Bouwafdeling Enka. Van den Bosch was tevens verantwoordelijk voor het ontwerp van het oude carré, waarvan de noordwestelijke hoektoren uit 1919-1922 is opgenomen als onderdeel van het nieuwe poortgebouw. Alle ijzerconstructies werden geleverd door Henri Pélerin van de "Ateliers de Construction" uit het Belgische Courcelles (Wallonië), die als constructeur verantwoordelijk was voor de indertijd vernieuwende ijzerwerken van de achter de gevels gelegen shedbouw. De totale bouwkosten werden geraamd op 300.000,= gulden. De westvleugel is opgetrokken in een indertijd vrij gebruikelijke fabrieksarchitectuur, gekenmerkt door een rationele opzet met strak horizontaal en verticaal gelede gevels. Deze zijn over het algemeen vrij sober uitgevoerd, alhoewel met name in de detaillering enige invloeden zijn aan te wijzen vanuit het Expressionisme en de Art Déco. Aan een deel van de westelijke buitengevel is in 1941 in verband

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

met de productie van melkwol een langgerekte aanbouw gerealiseerd, eveneens naar ontwerp van Van den Bosch. De westvleugel sluit in het zuiden aan op een oost-west georiënteerd magazijn uit 1925 (later bedrijfsbrandweer), dat buiten de bescherming valt.

De nieuwe vleugel bleek noodzakelijk daar de fabriek vrijwel onmiddellijk na de oplevering alweer als te klein werd beschouwd. Het aantal medewerkers kon door deze uitbreiding in 1929 stijgen tot maar liefst 5.200 mensen. De Nederlandse Kunstzijdefabriek begon hierdoor op wereldschaal behoorlijk mee te tellen. Deze vleugel werd oorspronkelijk vooral gebouwd ten behoeve van de strengenproductie, diende tijdens de oorlogsjaren voor de productie van melkwol, en van 1947 tot 1998 was hier de bekende Enkasponzenafdeling ondergebracht. Aan de zuidzijde lag een kammerij, alwaar aanvankelijk de melkwol een verdere bewerking kreeg. Toen de productie van melkwol na de oorlog niet meer werd gecontinueerd, is de kammerij toch nog lang operationeel gebleven, vanwege een groot tekort aan wolkammerijen na de oorlog. In het poortgebouw werden o.a. de kantoren ondergebracht.

Omschrijving

De westvleugel is samengesteld uit twee haaks op elkaar staande bouwvolumes die een L-vormig grondplan beslaan. Tesamen met een derde, niet-beschermd bouwvolume wordt een groot, rechthoekig en groen binnenplantsoen omsloten. Daarmee wordt voortgeborduurd op de ruimtelijke karakteristiek van het aangrenzende carré, waar ook een binnenplaats aanwezig was.

Het binnenplantsoen wordt doorkruist met diverse fabrieksstraten, veelal verhard met klinkers en Stelcon-platen. Belangrijkste lijn is de noord-zuidas, die vanaf het poortgebouw naar het voormalige waterbassin leidt. Van oudsher werden westvleugel en plantsoen in oost-west richting ook doorkruist met diverse, van het centrale spoorwegemplacement afgetakte spoorlijnen. Hiervoor zijn in de westvleugel (evenals het carré) diverse, veelal overdekte doorgangen in de bouwmassa uitgespaard, zodat goederentreinen tot bij het ketelhuis konden naderen. Ook in het architectonisch concept van de westvleugel met poortgebouw wordt voortgeborduurd op het oude carré. Karakteristiek is het onderscheid dat bestaat tussen de representatieve en streng gelede bakstenen buitengevelwanden, die het grootse deel van deze westvleugel omkaderen, en de daarachter opgesloten bedrijfshallen onder zaagdaken.

De buitengevelwanden van de in kruisverband opgemetselde bedrijfshallen tonen een streng alternerend stelsel van muurdammen en spaarnissen, waarin per travee vier vensters (oorspronkelijk donkerkleurige negenruiters met valramen) omsloten worden. De gevels worden horizontaal geleed en verlevendigd met een decoratief gemetselde muizentandlijst en een betonnen daklijst die de gevels afsluit. Voor een verticale geleiding zorgen verschillende (hoek-)lisenen, die door deze lijst heen schieten en bekroond worden met een betonnen piramidekop. Aan het binnenplantsoen ontbreekt deze façade en is zichtbaar dat de opbouw van de bedrijfshallen uit 21 aaneengeschakelde zaagdaken bestaat. Elk zaagdak is samengesteld uit een lang, op het zuiden georiënteerd dakvlak, gedekt met geoxideerde Tuile-du-Nord pannen, en een kort beglaasd dakvlak, gericht op het noorden voor een egale verlichting van het interieur. Zakgoten wateren af aan de binnenplaatszijde. Gevels wederom geleed middels muurdammen en spaarnissen en bekroond met de asymmetrische topgevels van de sheddaken, uitgevoerd met licht overstek, rustend op witte klossen en afgewerkt met windveren. De constructie van de bedrijfshallen bestaat uit een indertijd geavanceerd systeem van geklonken en met schroefbouten verbonden zwevende vakwerkspanten van elk 7,5 meter lang die ter plaatse van de top, en niet ter plaatse van de voetpunten, extra worden ondersteund door dwarsgeplaatste vollewand vakwerkliggers in combinatie met diverse gewalste onderslagbalken. Deze nieuwe constructie maakte zowel in de langs- als in de dwarsrichting de aanwezigheid van extra ondersteunende kolommen grotendeels overbodig. De hele vakwerkconstructie hoefde daardoor in de vrij brede hallen slechts op één punt met een extra rij ijzeren kolommen te worden ondersteund, waardoor de bedrijfsruimten optimaal konden worden ingedeeld. Saillant detail vormen de horizontale profielijzereinden van de constructie die aan de binnenplaatszijde als "extensions future" door de bakstenen gevel heen steken.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Houten dakbeschot en gordingen aan de binnenzijde afgewerkt met steengaas voorzien van een witte pleisterlaag voor optimaal lichttransport. De constructie van de platgedekte en van een lichtstraat voorziene noordwestelijke aanbouw uit 1941 (melkwolproductie) bestaat echter uit een gewapend betonskelet, omdat de chemische dampen van de hier gehanteerde chemicaliën zich slecht zouden verdragen met een ijzeren vakwerkconstructie.

Het platgedekte poortgebouw wordt gevormd door de oude noordwestelijke hoektoren van het carré en een nieuw gebouwde pendant met middendeel. Het poortgebouw heeft een betonnen casco en dito vloeren met in kruisverband opgemetselde bakstenen gevels. Middendeel enigszins verhoogd en licht risalerend, overigens geaccentueerd en verlevendigd middels de toepassing van diverse expressieve details in beton en metselwerk. De hoeklisenen steken boven de dakrand uit en zijn evenals de dakrand voorzien van betonnen dekplaten. Op de lisenen smalle, overhoeks uitgemetselde verticale banden, waarop zich oorspronkelijk vlaggenmasten bevonden. Centraal in het middendeel de rondboogvormige poort, omzoomd met een betonnen boog, met aan weerszijden portiersloges onder rondlopend betondak met licht overstek. Monumentale, smeedijzeren poorthekwerk verwijderd. Links en rechts van de entree zijn jubileumlantarens geplaatst, links met het jaar van oprichting "1922" en rechts "1947". Boven de poort zijn een brede betonnen waterlijst aangebracht en twee rijen rechtgesloten vensters waarboven zich een leeg casement bevindt. Hierin stonden oorspronkelijk de letters "ENKA". Huidige letters, op het dak, pas recentelijk aangebracht. Lagere vierlaagse zijtorens drie traveeën lang en diep, van elkaar gescheiden door gemetselde lisenen. Elke travee omsluit per verdieping twee rechtgesloten vensters (oorspronkelijk donkerkleurige tweedelige ramen met vierruitsbovenlicht). Overige detaillering overeenkomend, maar soberder. De indeling van het interieur in grote lijnen onveranderd. Vestibule met plaquette: "1922 - 20 JANUARI 1947 / TER GELEGENHEID VAN HET / 25 JARIG BESTAAN / VAN DE FABRIEK EDE / WERDEN DE DIRECTIE / TWEE BRONZEN LANTAARNS / AANGEBODEN / DOOR HET GEZAMENLIJKE PERSONEEL". De centrale hal op de begane grond heeft een zwart-wit geblokte marmeren tegelvloer en een met witgeaderd rood marmer omkaderde witmarmeren wandbekleding. Gang belegd met voor eind jaren twintig karakteristieke polychrome mozaïekvloer.

Waardering

De westvleugel met poortgebouw van de KUNSTZIJDEFABRIEK met achtergelegen plantsoen is van algemeen belang:

- het object heeft cultuurhistorische waarden als bijzondere uitdrukking van de sedert de jaren twintig van de twintigste eeuw explosief toegenomen vraag naar viscoseproducten, als vooraanstaande exponent van de tweede industriële revolutie, en omwille van het belang voor de typologische ontwikkeling van fabrieksgebouwen;
- het object heeft architectuur- en bouwhistorische waarden vanwege de toegepaste constructietechniek met geklonken zwevende vakwerkspanten, vanwege de grote schaal waarin zaagdaken zijn toegepast, en vanwege de esthetische kwaliteiten van met name het poortgebouw met de hierin toegepaste ornamentiek, detaillering en bewaard gebleven interieurelementen;
- het object heeft stedenbouwkundige en ensemblewaarden vanwege de functionele situering op de grondwaterrijke en per spoor goed bereikbare voormalige Schraaljammerheide, vanwege de samenhang met de overige opstallen en de van oudsher (onder-)door het object lopende spoorwegen en fabrieksstraten, en als beeldbepalend onderdeel van de historische bebouwing aan de zuidzijde van de spoorlijn Arnhem-Utrecht;
- tenslotte heeft het object zeldzaamheidswaarde als het laatste grootschalige fabrieksgebouw dat er in Nederland van de historische kunstzijde-industrie resteert.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Hoofdcategorie

Boerderijen, molens en bedrijven

Subcategorie

Industrie

Functie

Kunstzijdefabriek

Monumentnummer*: 527065

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	19 juli 2004
Kadaster deel/nr	82950/144

Woonplaats*	Gemeente*	Provincie*
Ede	Ede	Gelderland

Kadastrale gemeente*	Sectie*	Kadastraal object*	Appartement aanduiding	Grondperceel
Ede	C			5384

Omschrijving**

Omschrijving onderdeel 3: FABRIEKSSCHOORSTEEN bij SPINNERIJ.

Inleiding

Aan de zuidzijde van het carré gelegen FABRIEKSSCHOORSTEEN (aangeduid onder nummer 3 op bijbehorende kaart), opgetrokken in 1927 in een stijl die invloeden vertoont van het Expressionisme. Eén van de twee fabrieksschoorstenen op het terrein, onder de werknemers aangeduid als "de dikke".

De schoorsteen is gebouwd voor de afvoer van de spingassen. Over de daken en langs de gevels van de spinnerij en blekerij liepen grote buizen, die de spingassen transporteerden naar de schoorsteen. Oorspronkelijk was er geen afzuiging in de spinnerij en gingen de zuurdampen zo de lucht in. Daardoor stonden de spinners de hele dag in de spingassen. Men kreeg met name uiterst pijnlijke ogen, spinogen genoemd, waarbij dagenlang ieder licht aan de ogen pijn deed. Pas met de komst van afzuiginstallaties en de afdichtingen van de spinmachines namen deze problemen af. De afvoerbuizen zijn alle nagenoeg verdwenen. In mei 1940 zou de schoorsteen neergehaald moeten worden, omdat hij het Duitse leger een te duidelijk baken zou bieden. Op 10 mei werden door de genie op ca. 25 meter hoogte reeds negen gaten geboord voor het aanbrengen van springstoffen. Wegens de snelle Duitse inval op deze eerste oorlogsdag werden alle soldaten weggeroepen en kon het werk niet voltooid worden. Vanaf de Grebbeberg probeerde de Nederlandse verdediging later nog een artilleriebeschieting, maar de granaten troffen geen doel.

Omschrijving

De schoorsteen is 82 meter hoog, heeft een ronde schacht met lichte valling en bestaat uit een overwegend in rode radiaalstenen opgemetselde buitenwand en een kunststof binnenpijp. De radiaalstenen hebben een kopbreedte van 16 cm. en zijn 8 cm. dik. De buitenwerkse doorsnede bedraagt aan de voet 10 meter en aan de kop 6,5 meter. Dergelijk grote afmetingen maakten het mogelijk om per uur 550.000m³ lucht af te zuigen. In de onderste zone zijn in reguliere rode verblendsteen als een soort mezekooien vijf

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

langgerekte, rechthoekige kasten met openingen in de ronde schacht naar buiten uitgemetseld, noodzakelijk om een vlakke aansluiting met de afzuiging te kunnen bewerkstelligen. Deze kasten worden geschraagd door ambachtelijk gemetselde uitkragingen die evenals enkele eenvoudige, licht uitkragende lijsten in deze zone het muurwerk aanzienlijk verfraaien. De buitenwand verjongt zich naar boven bij de plint en ter hoogte van de kasten. In de plint aan de westzijde een diep gelegen inspectiedeur onder tweesteens strekken. Verder worden strengpersvormstenen toegepast als afdekkers op de plint en de kasten. Om de schacht zijn 30 ijzeren trekbanden aangebracht en onder de peervormig uitzwenkende kop bevindt zich een decoratieve tandlijst. In de ruimte tussen buitenwand en binnenpijp bevinden zich met betonnen kolommen ondersteunde bordessen en trappen. De binnenpijp is in 1986 geheel vernieuwd.

Waardering

De FABRIEKSSCHOORSTEEN is van algemeen belang:

- het object heeft cultuurhistorische waarden als bijzondere uitdrukking van het industrialisatieproces in met name de Nederlandse kunstzijde-industrie, als illustratief exemplaar van het pionierskarakter van de bedrijfsleiding op bedrijfsmedisch terrein, en als curieus en belangwekkend voorbeeld voor de typologische ontwikkeling van fabrieksschoorstenen tijdens de tweede industriële revolutie;
- het object heeft bouw- en architectuurhistorische waarde wegens de alleen in de schoorsteenbouw tijdelijk toegepaste trapeziumvormige radiaalstenen en de esthetische kwaliteiten van het ambachtelijke metselwerk in o.a. de uitkragingen, schoorsteenkop en sierlijsten;
- het object heeft ensemblewaarden als functioneel onderdeel van de oorspronkelijke spinnerij en de hiermee verband houdende weloverwogen situering ten zuiden van het voormalige fabriekscarré uit 1919-1922. Het schoorsteensilhouet is daarnaast van bijzondere betekenis voor het aanzien van dit industrieel ensemble aan de spoorlijn Arnhem-Utrecht;
- aangezien het overgrote deel van de bakstenen fabrieksschoorstenen reeds verloren is gegaan, is er, gelet op de toepassing van de reeds eerder gememoreerde steensoorten, decoraties en curieus uitgemetselde kasten, zeker ook sprake van een architectonische en typologische zeldzaamheidswaarde.

Hoofdcategorie

Boerderijen, molens en bedrijven

Subcategorie

Industrie

Functie

Fabrieksschoorsteen

Monumentnummer*: 527066

Status rijksmonument
Inschrijving register* 19 juli 2004
Kadaster deel/nr 82950/138

Woonplaats*		Gemeente*		Provincie*			
Ede		Ede		Gelderland			
Straat*	Nr*	House letter*	Toev.*	Postcode*	Woonplaats*	Situering	Locatie
Enkalaan	1			6717 ZA	Ede		
Enkalaan	3			6717 ZA	Ede		
Enkalaan	5			6717 ZA	Ede		
Enkalaan	7			6717 ZA	Ede		
Enkalaan	9			6717 ZA	Ede		
Enkalaan	11			6717 ZA	Ede		
Enkalaan	13			6717 ZA	Ede		
Enkalaan	15			6717 ZA	Ede		
Enkalaan	17			6717 ZA	Ede		
Enkalaan	19			6717 ZA	Ede		
Enkalaan	21			6717 ZA	Ede		
Enkalaan	23			6717 ZA	Ede		
Enkalaan	25			6717 ZA	Ede		
Enkalaan	27			6717 ZA	Ede		
Enkalaan	29			6717 ZA	Ede		
Kadastrale gemeente*		Sectie*	Kadastraal object*	Appartement aanduiding		Grondperceel	
Ede		C	4157	A10			
Ede		C	4157	A11			
Ede		C	4157	A8			
Ede		C	4157	A9			
Ede		C	4157	A14			
Ede		C	4157	A15			
Ede		C	4157	A12			
Ede		C	4157	A13			

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kadastraal object*</i>	<i>Appartement aanduiding</i>	<i>Grondperceel</i>
Ede	C	4157	A2	
Ede	C	4157	A3	
Ede	C	4157	A7	
Ede	C	4157	A1	
Ede	C	4157	A5	
Ede	C	4157	A6	
Ede	C	4157	A4	
Ede	C			4152

*Omschrijving***

Omschrijving onderdeel 4: BITTERZOUTMAGAZIJN.

Inleiding

Ten zuiden van de westvleugel gelegen MAGAZIJN (aangeduid onder nummer 4 op bijbehorende kaart) met AFTAKKEND SPOORTRACÉE, gebouwd in 1926 naar een ontwerp van J.M. van den Bosch van de Centrale Bouwafdeling Enka, tevens verantwoordelijk voor het ontwerp van het oude carré en de westvleugel, en opgetrokken in een daarmee overeenkomende stijl, gekenmerkt door een rationele opzet met strak horizontaal en verticaal gelede gevels voorzien van enkele sober uitgevoerde expressionistische details. De totale bouwkosten werden geraamd op 67.628,- gulden.

Het gebouw is oorspronkelijk gebouwd als bitterzoutmagazijn (magnesiumsulfaat), heeft daarnaast sinds de vroege jaren veertig ook dienst gedaan als cellulosemagazijn en werd vanaf de jaren vijftig weer voor de opslag van chemicaliën gebruikt. Chemicaliën en cellulose waren van groot belang voor de vervaardiging van kunstzijde. Uit de chemische reactie tussen gezwavelde cellulose en loog ontstond een viscoseroupe, die verhardde wanneer ze door een zuurbad werd geleid. Na veel experimenteren lukte het om hieruit een draad te spinnen met vergelijkbare eigenschappen als natuurzijde. Langs de zuidelijke en noordelijke langsgevels liepen oorspronkelijk twee van het centrale spoorwegemplacement afgetakte spoorlijnen voor de op- en overslag van grondstoffen. Vanuit de oostgevel van het magazijn liep een transportband helemaal naar de zuurkelder aan de zuidzijde van het oude carré.

Omschrijving

Het voormalige bitterzoutmagazijn beslaat een rechthoekige plattegrond en telt twee bouwlagen onder een plat dak, gelegd met bitumen. Het heeft een vergelijkbare gevelindeling als de westvleugel, waarbij gemetselde lisenen de bouwmassa verticaal geleden in een volume van 15 traveeën lang en 3 traveeën diep. Hoek- en tussenlisenen steken boven de dakrand uit en zijn afgewerkt met betonnen piramidekoppen. De gevels worden horizontaal geleed en verlevendigd door een decoratief gemetselde tandlijst, een betonnen dekplaat ter afdekking van de dakrand, maar vooral door langs beide langsgevels lopende los- en laadperrons met bovengelegen luifels om een droge overslag mogelijk te maken. Perrons evenals toeleidend steektrapje uitgevoerd in gewapend beton, voorzien van ijzeren stootrand en ondersteund door dwarse, uitkragend opgemetselde bakstenen muurtjes. Luifel van houten plankdelen, gelegd met bitumen en geschraagd door een spantconstructie van geklonken profielijzers. Per travee onder betonnen

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

lateien een groene, dubbele rolpoort voorzien van panelen en daarboven twee witgeschilderde houten negenruiters met anderhalfsteens strekken en bakstenen afzaten. Alle deuropeningen in de zuidgevel zijn aan de binnenzijde dichtgemetseld. Kopgevels overeenkomstig gedetailleerd, maar vooral voorzien van vensters (vier per travee) als voornoemd. Langs de zuidzijde is het spoortracee nog aanwezig, met aan weersijden de aanzetten. De indeling van het interieur is vrijwel ongewijzigd en bestaat uit enkele grote, open ruimten. De houten zoldering, afgewerkt met wit gepleisterd steengaas, wordt ondersteund door verschillende, geklonken vollewand vakwerkliggers met diagonaal wandstavenpatroon (V-liggers). Vloer nu belegd met Stelcon-platen. Bovenlangs de langgevels restanten van een transportsysteem.

Waardering

Het voormalige MAGAZIJN is van algemeen belang:

- het object heeft cultuurhistorische waarden als bijzondere uitdrukking van de hoeveelheid en aard van de voor de kunstzijdeproductie benodigde grondstoffen en vormt in die hoedanigheid een illustratief exemplaar van een fabrieksgebouw uit de tweede industriële revolutie. Het spoortracee speelt als aanvoerweg een belangrijke rol voor het productieproces;
- het object heeft architectuur- en bouwhistorische waarden vanwege de toegepaste constructietechniek met vollewand vakwerkliggers en vanwege de esthetische kwaliteiten van met name de perrons, luifels, rolpoorten en toegepaste beton- en baksteenornamentiek;
- het object heeft stedenbouwkundige en ensemblewaarden vanwege de functionele situering op het terrein, vlak bij de zuidwesthoek van het oude carré waar de productie van kunstzijde een aanvang nam, en vanwege de functionele samenhang met de overige onderdelen van de fabriek, waarvan de restanten van het transportsysteem en het spoortracee thans nog getuigen.

Hoofdcategorie

Boerderijen, molens en bedrijven

Subcategorie

Industrie

Functie

Fabrieksgebouw

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Monumentnummer*: 527067

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	19 juli 2004
Kadaster deel/nr	82950/135

Woonplaats*	Gemeente*	Provincie*
Ede	Ede	Gelderland

Locatiennaam	Locatieomschrijving
TO Akulaan 10A, Ede	

Kadastrale gemeente*	Sectie*	Kadastraal object*	Appartement aanduiding	Grondperceel
Ede	C			3862

Omschrijving**

Omschrijving onderdeel 5: HERINNERINGSBANK.

Inleiding

Voor de westvleugel gelegen GEDENKTEKEN uit 1938, in de vorm van een ZITBANK, vervaardigd naar een ontwerp van Brouwer's Aardewerkfabriek te Leiderdorp en opgetrokken in een sobere expressieve stijl die invloeden vertoont van de Art Déco. Aangeduid onder nummer 5 op bijbehorende kaart. De herinneringsbank was een cadeau van de Edese burgerij aan de directie van de Enka ter gelegenheid van het vijftienvigjarig jubileum van de productie van kunstvezel in Nederland. In juni 1913 werd in Arnhem de eerste in Nederland gemaakte kunstzijde verkocht. Dat gedenkwaardig moment was in 1938 vijftienvig jaar oud.

De N.V. Brouwer's Aardewerkfabriek te Leiderdorp was opgericht door keramist en pottenbakker W.C. Brouwer, die veel experimenteerde met technieken, kleuren en glazuren en daarbij tot een zeer hoog peil reikte. Hij was beïnvloed door de Engelse Arts and Crafts-beweging en streefde in zijn ambachtelijk vervaardigde keramische ontwerpen naar eenvoud zonder herkenbare voorstellingen. Zijn sieraardewerk viel bijzonder in de smaak bij de moderne bloemistenstand en Brouwer vond hier een belangrijke afnemer voor de vele door zijn bedrijf vervaardigde bloemenvazen.

Omschrijving

De symmetrisch ontworpen zitbank staat op een in cement gevat grindbed. Een glanzend gelakt houten zitvlak steunt op twee in baksteen opgetrokken pijlertjes, die aan de zichtzijde met keramische afbeeldingen van twee kunstzijde-cones zijn afgedekt. De bank is ingeklemd tussen twee gemetselde zijleuningen, beide afgedekt met zandstenen vormstenen. De zijleuningen worden aan de

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

voorzijde afgesloten met twee markante keramische vazen, lange tijd het handelsmerk van Brouwers fabriek. De cilindervormige vazen, met ingesnoerde onder en (oorspronkelijk) bovenkant, zijn voorzien van ingegrifte abstracte versieringsmotieven. Ze hebben hun bekroning thans verloren. Hoge rugleuning met divers sierkeramiek en in het midden een blauwgroen geglaazuurde plaquette met afbeelding van een arbeider uit de ENKA-spinnerij en in hoog-reliëf de tekst "GEGRONDVEST DOOR GENIE / ONTWIKKELD DOOR TECHNIEK". Onderlangs het rugvlak in hoog-reliëf de tekst "OPGEDRAGEN DOOR EDESCHE BEDRIJVEN EN BELANGSTELLENDEN JUNI 1938". Signatuur middels ingemetselde keramische gevelsteen in rechter zijleuning waarop in hoog-reliëf de tekst "BROUWER'S AARDEWERK LEIDERDORP".

Waardering

Het GEDENKTEKEN, in de vorm van een ZITBANK, is van algemeen belang:

- het object heeft cultuurhistorische waarde als illustratie van de vooraanstaande en geaccepteerde plaats die de kunstzijdefabriek zich in 1938 in sociaal-economisch opzicht heeft verworven. Als zodanig getuigt de bank van het belang van de vestiging voor de sociale, economische, culturele en ruimtelijke ontwikkelingen van Ede en omgeving. Daarnaast is het object in typologisch opzicht van belang als bijzondere vorm van gedenkteken.
- het object heeft kunsthistorische waarde als een laat en karakteristiek product uit de fabriek van de bekende pottenbakker en keramist Willem Brouwer en vanwege de grote verscheidenheid aan toegepaste materialen, met name de indertijd vernieuwende sierkeramiek;
- het object heeft stedenbouwkundige en ensemblewaarde vanwege de logische situering op een voor bezoekers en voorbijgangers goed zichtbare locatie nabij het poortgebouw en de spoorlijn Arnhem-Utrecht.

Hoofdcategorie

Boerderijen, molens en bedrijven

Subcategorie

Industrie

Functie

Monumentnummer*: 527068

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	19 juli 2004
Kadaster deel/nr	82950/129

Woonplaats*	Gemeente*	Provincie*
Ede	Ede	Gelderland

Locatiennaam	Locatieomschrijving
TO Akulaan 10A, Ede	

Kadastrale gemeente*	Sectie*	Kadastraal object*	Appartement aanduiding	Grondperceel
Ede	C			3863

Omschrijving**

Omschrijving onderdeel 6: FONTEIN.

Inleiding

Voor de westvleugel gelegen GEDENKTEKEN, in de vorm van een FONTEIN met waterbak en omringende aanleg, gebouwd in 1947 in een expressieve stijl met barokke invloeden. Aangeduid onder nummer 6 op bijbehorende kaart. De fontein werd bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de vestiging te Ede als een cadeau van de Edese bevolking (o.a. de Christelijke Middenstandsvereniging, Edesche Commerciële Club, Vereniging Voor Vreemdelingenverkeer) aan de directie aangeboden als een erkenning van het grote belang van de fabriek voor de ontwikkeling van de gemeente.

Omschrijving

Voor de situering van de fontein is een locatie gekozen enkele meters vóór en precies op de middenas van de reeds in 1937 geplaatste herinneringsbank. Rechthoekige, betonnen waterbak waarin vier spuw-ers. Randen op maaiveldniveau afgezet met groen glazuurde keramische vormstenen. Daaromheen lijsten van respectievelijk klinkers en grindtegels. Aan de voor- en achterzijde van de fontein zijn twee rechte paden aangelegd in gelijke materialen. Zij vormen verbindende elementen met de achtergelegen herinneringsbank en de naar het poortgebouw leidende entree-weg. Midden in de waterbak de symmetrisch ontworpen hoofdfontein op ovaal grondplan, die, bij gevulde waterbak, 1.98 meter boven waterniveau oprijst. Sokkel in fel roodbruin geglazuurde baksteen, op de kopse kanten ingevuld met afwisselend een rij koppen en strekken, en bovenlangs afgedekt met een aantal groen geglazuurde keramische vormstenen. Centraal in de sokkel aan de voorzijde een plaquette met in hoog-reliëf de tekst: "AANGEBODEN DOOR DE / BURGERIJ VAN EDE / AAN DE / A.K.U. / BIJ HAAR / ZILVEREN JUBILEUM / JANUARI 1947". Bovenstuk bestaande uit een slank pijlertje in baksteen

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

als voornoemd, aan weerszijden bekleed met sierlijk gestileerde vissenkoppen in groen geglazuurd keramiek en bekroond met een gestileerde vaas in dito materiaal waarin een spuer.

Waardering

Het GEDENKTEKEN, in de vorm van een FONTEIN met waterbak en omringende aanleg, is van algemeen belang:

- het object heeft cultuurhistorische waarde als illustratie van de vooraanstaande en geaccepteerde plaats die de kunstzijdefabriek zich in 1947 in sociaal-economisch opzicht heeft verworven. Als zodanig getuigt de bank van het belang van de vestiging voor de sociale, economische, culturele en ruimtelijke ontwikkelingen van Ede en omgeving. Daarnaast is het object in typologisch opzicht van belang als bijzondere vorm van gedenkteken;
- het object heeft kunsthistorische waarde als karakteristiek exemplaar van een product uit de keramische industrie van de jaren dertig en veertig, waarin steeds meer nieuwe en kleurige glazuren ontwikkeld werden, en vanwege de esthetische kwaliteiten van de toegepaste ornamentiek;
- het object heeft stedenbouwkundige en ensemblewaarde vanwege de logische situering op een voor bezoekers en voorbijgangers goed zichtbare locatie nabij het poortgebouw en de spoorlijn Arnhem-Utrecht.

Hoofdcategorie

Voorwerpen op pleinen en dergelijke

Subcategorie

Gedenkteken(D)

Functie

Gedenkteken(D6)

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Monumentnummer*: 527069

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	19 juli 2004
Kadaster deel/nr	82950/126

Woonplaats*		Gemeente*		Provincie*			
Ede		Ede		Gelderland			
Straat*	Nr*	House letter*	Toev.*	Postcode*	Woonplaats*	Situering	Locatie
Sterkerij	125			6717 XR	Ede		
Sterkerij	133			6717 XR	Ede		
Sterkerij	135			6717 XR	Ede		
Sterkerij	137			6717 XR	Ede		
Sterkerij	131			6717 XR	Ede		
Sterkerij	129			6717 XR	Ede		
Sterkerij	125 Z	Z		6717 XR	Ede		
Sterkerij	139			6717 XR	Ede		
Sterkerij	127			6717 XR	Ede		
Sterkerij	141			6717 XR	Ede		
Kadastrale gemeente*	Sectie*	Kadastraal object*		Appartement aanduiding		Grondperceel	
Ede	C					5976	
Ede	C					5977	

Omschrijving**

Omschrijving onderdeel 7: GEBOUW GENEESKUNDIGE DIENST.

Inleiding

Op het binnenplantsoen van de westvleugel ligt het voormalige gebouw van de geneeskundige dienst met memorieplaat (EERSTE-HULPPOST, aangeduid onder nummer 7 op bijbehorende kaart), dat op 28 september 1948 officieel in gebruik werd genomen als opvolger van een in de oorlog platgebombardeerde oude verbandkamer. Het gebouw is geheel naar de wensen van bedrijfsarts dr. Th. Heimans opgezet en werd ontworpen door de architecten D. Masselink en E.J. van 't Eind van het Bouwkundig Plannendebureau A.K.U.. Het vertoont o.a. in de manier waarop de bouwmassa's zijn gerangschikt, de toepassing van moderne materialen en constructies voor

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

een optimale licht- en luchttoetreding en de evenwichtige, alzijdige gevelbehandeling stijlinvloeden vanuit het Nieuwe Bouwen. De bouwkosten werden geraamd op 65.000,- gulden. Tegen de oostgevel bevindt zich een GEDENKTEKEN ter nagedachtenis aan in de oorlog omgekomen medewerkers. In het kader van de "bedrijfszelfbescherming" werd in 1957 aan de achterzijde in overeenkomende stijl een portaal aangebouwd dat toegang verschaft tot een enorme ondergrondse, tussen de geneeskundige dienst en westvleugel gesitueerde, atoomschuilkelder.

Vooraf in de eerste jaren was een aantal chemische processen nieuw en had men in Nederland nog niet zo veel ervaring met de effecten op de gezondheid. De spinners hadden bijvoorbeeld last van de ogen. De plaatselijk zeer bekende dokter Heimans, die op enkele honderden meters afstand een praktijk aan huis hield (villa Oase), trad op 1 februari 1925 in dienst als bedrijfsarts van de Enka. Bedrijfsartsen waren er in die tijd in Nederland eigenlijk niet; slechts een enkel groot bedrijf, zoals Hoogovens in IJmuiden, kende een eigen medische dienst met vaste arts. Al vrij snel had hij, mede steunend op de ervaringen van het Enka-bedrijf uit Arnhem, in de beginjaren een model medische dienst opgezet met een voor die tijd zeer vernieuwende verbandkamer, onderzoekskamer, spreek- en wachtkamer. Ook de organisatie rond het spreekuur, ziekencontrole en keuringen werd door hem geregeld en hij was initiatiefnemer van de brand- en reddingsbrigade. Toen zijn eerste medische locatie in de oorlogsjaren werd platgebombardeerd, mocht hij na de oorlog naar eigen inzicht een nieuw gebouw neerzetten dat voor die tijd zeer modern en praktisch werd ingericht. Heimans verzorgde er o.a. EHBO-lessen aan medewerkers. Het ziekteverzuim lag indertijd op gemiddeld 3%.

Omschrijving

Het vrijstaande, overwegend bakstenen gebouw beslaat een onregelmatige, samengestelde plattegrond en is opgebouwd uit een asymmetrisch cluster van eenlaagse, in hoogte subtiel gevarieerde, voornamelijk blokvormige bouwvolumes onder platte daken met consequent doorgevoerd ruim overstek. De spil van deze horizontaal gerichte volumes wordt gevormd door een rank, hoger oprijzend (8,20 m.) bakstenen ontluchtingskanaal met lamellen dat het gebouw verticaal accentueert. Blikvangers vormen de in afwijking hiervan afgeronde gevel van de hal in het zuidoosten en het driezijdige portaal in het noordoosten, die de twee hoofdtoegangen tot het gebouw herbergen en voorzien zijn van volledig glazen puien. De noordoostelijke pui, in de oksel van twee volumes, verheft zich op een driezijdig betonnen stoepje van oorspronkelijk twee treden (onderste thans verwijderd) en onder een dito dakoverstek. De zuidoostelijke hal heeft een afgeronde hoek, opgetrokken uit betonnen staanders, die het halfronde dak met breed overstek dragen, waartussen ijzeren roedenramen zijn aangebracht. Rondom gemetselde bakstenen bloemenbak. Op de kop het entreeportaal met tweetredig stoepje. Voor de bakstenen volumes is gebruik gemaakt van porisobaksteen, gemetseld in Vlaams verband met licht teruggelegen voeg. Bijzondere dakopbouw met een combinatie van gewapend beton voor de dakvloeren en geschokt beton voor de (oorspronkelijk wit geschilderde) gevelafdekbanden, dat overigens is toegepast voor raamomrandingen en de kolommen van de hal. Deze constructie maakt samen met betonnen vensterlateien opvallend grote, roedenverdeelde profielstalen ramen, deuren en puien mogelijk in het gebouw, met name in de oost- en zuidgevels, waardoor een goed en vrij uitzicht op de diverse omliggende fabrieksgebouwen werd verkregen. Karakteristiek is daarnaast de veelvuldige toepassing van glazen bouwstenen, ook als bovenlichten in het interieur, waarvan de indeling grotendeels herkenbaar bewaard is gebleven. Achter de noordoostelijke entree ligt een lange middengang, aan weerszijden waarvan diverse vertrekken (oorspronkelijk in gebruik als EHBO-leslokaal, sterilisatiekamer, keuken e.d.) en uitkomend in de centrale grote verbandkamer, herkenbaar aan drie bewaard gebleven open behandelkamertjes aan de westzijde en een opvallend groot oostvenster. Verder is de originele gele tegelvloer met rode plinten bewaard gebleven. Hierachter ligt de voornoemde hal, nog voorzien van marmeren vensterbanken en tweekleurige tegelvloer, die als wachtruimte en voor de administratie werd gebruikt. Overigens karakteristiek en vermeldenswaard is de steriele witte kleurstelling van vrijwel alle ruimten.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Het symmetrisch ontworpen gedenkteken tegen de oostgevel heeft de vorm van een memorieplaat en bestaat uit twee op elkaar bevestigde witte kunststenen platen waarop in zwarte letters de tekst "AAN HEN DIE VIELEN 1940-1945", en overigens de namen van diverse, bij bombardementen om het leven gekomen Enka-werknemers, zijn aangebracht.

Waardering

Het GEBOUW voor de GENEESKUNDIGE DIENST (EERSTE-HULPPOST) met GEDENKTEKEN is van algemeen belang:

- Het object heeft cultuurhistorische waarden als illustratie van de innovatieve bedrijfsvoering van de Enka, waarbij ten behoeve van de veiligheid en welbevinden van personeel en bedrijf steeds meer voorzieningen werden getroffen op het terrein. Daarnaast als bijzondere herinnering aan de bekende dokter Heimans, een centrale figuur in het bedrijf die een belangrijke bijdrage leverde aan de verbetering van de arbeidsomstandigheden en ook landelijk als een pionier in de bedrijfsartsenij gezien kan worden, en - in het geval van de memorieplaat - als herinnering aan de oorlogsslachtoffers onder het personeel;
- Het object heeft architectuurhistorische waarden als naoorlogse exponent van een aan het Nieuwe Bouwen gerelateerde bouwstijl, vanwege diverse bewaard gebleven interieurelementen, en is in bouwtechnisch opzicht van belang vanwege de toegepaste constructies, zoals in de dakopbouw;
- Het object heeft ensemblewaarden vanwege de weloverwogen situering op het binnenplantsoen, waardoor het goed en snel bereikbaar was vanuit de omliggende bedrijfshallen en andersom hierop goed zicht mogelijk was.

Hoofdcategorie

Cultuur, gezondheid en wetenschap

Subcategorie

Gezondheidszorg

Functie

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Monumentnummer*: 527070

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	19 juli 2004
Kadaster deel/nr	82952/133

<i>Woonplaats*</i>	<i>Gemeente*</i>	<i>Provincie*</i>
Ede	Ede	Gelderland

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kadastraal object*</i>	<i>Appartement aanduiding</i>	<i>Grondperceel</i>
Ede	C			5683
Ede	C			5693
Ede	C			5694
Ede	C			5796
Ede	C			5797

*Omschrijving***

Omschrijving onderdeel 8: WAS- ,KLEED- EN SCHAFTLOKAAL.

Inleiding

Voormalig was-, kleed- en schaftlokaal met loopbruggen (WASINRICHTING, KLEEDGELEGENHEID, KANTINE), gebouwd in 1950-51 naar een ontwerp uit 1949 van architect D. Masselink van het Bouwkundig Plannenbureau A.K.U. (aangeduid onder nummer 8 op bijbehorende kaart). Het gebouw is gelegen op de binnenplaats van het oude fabriekscarré en is via loopbruggen verbonden met de productiegebouwen. De bouwkosten werden geraamd op 300.000,- gulden. De bouwstijl vertoont invloeden van het naoorlogs functionalisme en het architectonisch concept is te bezien als een kleinschalige variant en vroeg voorbeeld van het indertijd geïntroduceerde idee van de 'megastructuur': een relatief groot gebouw dat uiteenlopende functies en verkeerswegen in zich opneemt, destijds vooral bekend geraakt via het door Van Tijen en Maaskant tussen 1947 en 1952 gebouwde Groothandelsgebouw in Rotterdam.

Voor de oorlog waren er meerdere schaft- en kleedlokalen op het terrein aanwezig, die echter door enkele oorlogsbombardementen werden beschadigd. Na jaren van behelpen met krappe ruimtes, verrees er in 1951 dit voor die tijd zeer moderne en gerieflijke bouwwerk, dat wegens de loopbruggen al gauw "de Luchtbrug" als bijnaam kreeg. Het gebouw en de inrichting waren indertijd toonaangevend en hebben landelijk voor vele bedrijfskantines als voorbeeld gediend. De opening in oktober 1951 werd rechtstreeks via de radio uitgezonden.

Omschrijving

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Het gebouw beslaat een rechthoekig grondplan en telt twee bouwlagen van gelijke breedte en lengte plus een derde, teruggelegen bouwlaag met omlopend terras, alle platgedekt met ruim, licht opgeknikt overstek. Vanuit de derde bouwlaag vormen twee, op de kopse kanten gesitueerde loopbruggen, beide eveneens platgedekt maar met een lager dak, een verbinding met het oude fabriekscarré. Het gebouw heeft een betonnen casco en dito vloeren en is voornamelijk opgetrokken uit beton, baksteen, staal en glas. De constructie bestaat uit vlakke betonnen vloer- en zolderplaten, direct ondersteund door een omvangrijke zuilenstelling, in de derde bouwlaag uitmondend in betonnen vollewand portaalspanten met opwaarts geknikte onderranden en zich naar onderen verjongende stijlen. De loopbruggen worden geschraagd door betonnen vollewand portaalspanten met opwaarts geknikte onderranden en relatief weinig toegepaste betonnen pendelstijlen voorzien van bijzondere stalen koppen met staafijzers. Het ornamentloze ontwerp wordt verlevendigd door de toepassing van bijzondere materialen, zoals decoratief werkende, in strekkenverband rond de kopgevels gemetselde, blauw geglazuurde baksteen en grootschalig gebruik van glazen bouwstenen in de afgeronde hoeken van de derde bouwlaag. De eerste twee bouwlagen worden door de zuilenstelling geleed in 20 lengtetraveeën en 6 breedtetraveeën. In de langsgevels zijn tussen de staanders achttienvaks betonnen cassettenkozijnen geplaatst waarin stalen ramen, die over beide bouwlagen lopen maar in het middendeel blind zijn. De hoeken zijn opgetrokken in voornoemde, blauw geglazuurde baksteen. Centraal in de kopgevels bevinden zich de entreeportalen, over twee bouwlagen voorzien van glazen puien met op begane-grondniveau drie dubbele ijzeren toegangsdeuren. Ter weerszijden enkele vierkante valraampjes met karakteristieke betonnen kaderkozijnen. De terrassen op de derde bouwlaag zijn afgezet met een ijzeren balustrade. Tussen de staanders van de langsgevels cassettenkozijnen als voornoemd waarin stalen ramen en deuren. De afgeronde hoeken zijn eveneens geleed door betonnen cassettenkozijnen, maar volledig ingevuld met glazen bouwstenen. Loopbruggen vergelijkbaar gedetailleerd.

De indeling van het interieur is in grote lijnen ongewijzigd. Ontsluiting van de verdiepingen via keizerlijke trappen in de kopgevels van het gebouw. Opzet en inrichting van het gebouw geheel gericht op helderheid, schoonheid, hygiëne en veel licht- en luchttoetreding. In de parterre en de eerste verdieping bevonden zich de kleed- en waslokalen. In beide kleedlokalen stonden in het midden wasbakken en aan de zijkanten kleedkastjes, in totaal 1032 per bouwlaag. Elke week kreeg iedere werknemer een stuk sunlight-zeep. De kastjes werden rond de bestaande zuilen aangebracht en zijn voor een groot deel bewaard gebleven. Iedere werknemer kreeg zijn eigen afsluitbare kleedkastje, voor die tijd een noviteit. Op de tweede verdieping het schaftlokaal, met vrije uitzichten op de binnenplaats van het oude carré. Oorspronkelijk waren hier drie schaftruimtes, waarvan het gebruik afhankelijk was van stand en geslacht. De fabrieksmeisjes hadden een kantine in de luchtbrug naar de textielafdelingen. In het midden het grote lokaal voor het mannelijk fabriekspersoneel en in de luchtbrug aan de andere zijde de beambtenkantine voor kantoorpersoneel.

Waardering

Het voormalig was-, kleed- en schaftlokaal (WASINRICHTING, KLEEDGELEGENHEID, KANTINE) is van algemeen belang:

- het object heeft cultuurhistorische waarden als illustratie van het pionierskarakter van de bedrijfsleiding in sociaal-economisch opzicht, waarbij ten behoeve van het welbevinden van het personeel steeds meer voorzieningen werden getroffen op het terrein. Daarnaast vanwege het belang van het innovatieve ontwerp voor de typologische ontwikkeling van naoorlogse bedrijfskantines in Nederland;
- het object heeft architectuurhistorische waarden als exponent van het naoorlogse Functionalisme, en inzonderheid als vroeg voorbeeld van een kleinschalige variant op het indertijd innovatieve concept van de megastructuur. Daarnaast vanwege de toegepaste bouwtechnische constructies, met name de centrale zuilenstelling, vollewand portaalspanten in de kantine en pendelstijlen onder de

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

loopbruggen;

- het object heeft ensemblewaarden vanwege de weloverwogen situering op het binnenterrein van het oude fabriekscarré, waarmee het via de loopbruggen functioneel verbonden was, en als zodanig goed en snel bereikbaar was vanuit de omliggende bedrijfshallen.

Hoofdcategorie

Boerderijen, molens en bedrijven

Subcategorie

Industrie

Functie